

КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Середина ХІХ ст. в розвитку історичної науки в Україні характеризувалася значним потягом громадськості до вивчення своєї історії, до пошуків її археологічних та письмових пам'яток. В значній мірі цьому сприяло створення в Москві гуртка любителів старовини, перетвореного пізніше в Товариство історії та старожитностей російських, завданням якого було збирання стародавніх книжок, рукописів, монет, археологічних та етнографічних матеріалів. Ініціатором та натхненником цієї справи був відомий дипломат, вчений та меценат граф М.П.Румянцев.

Багато прихильників було у нього і в Україні. Це, насамперед, вчитель гімназії М.Ф.Берлінський, митрополит Євген Болховітінов, археолог-аматор К.А.Лохвицький. Ці історики та археологи проводили перші археологічні розкопки в Києві: Десятинної церкви (1824), Золотих воріт (1832), Ірининського монастиря та інших давніх пам'яток. Результати досліджень вони узагальнили в книгах. Так, М.Ф.Берлінський написав книги "Короткий опис Києва", "Топографія Києва", "План стародавнього Києва з поясненням його стародавностей" тощо; Є.О.Болховітінов — "Описаніє Києво-Софійського собору і Київської ієрархії", "Описаніє Києво-Печерської Лаври" та ін.; М.Закревський надрукував в 1836 р. "Очерк истории г.Киева". Під час роботи над цими та іншими працями вони використовували також церковні та монастирські архіви, бібліотеку духовної академії.

Відкриття археологів викликали в суспільстві жвавий інтерес. Проводились збори грошових внесків для дальшого дослідження історії міста, оголошувались конкурси на кращі історичні роботи¹. За свідченням сучасника, "історія й археологія справді стали модними науками в Києві, ними захоплювались і київське чиновництво, і київський beau-monde (бо-монд)...

Всі наввипередки кинулись на пошуки в краї пам'яток старовини"².

З відкриттям в 1834 р. університету св.Володимира наукова діяльність в Києві пожвавилась. Постало питання про створення наукового товариства. Активну участь в його організації брав перший ректор університету професор М.О.Максимович. В 1835 р. при Київському навчальному окрузі створено Тимчасовий комітет для дослідження старожитностей, до складу якого ввійшли як археологи-аматори, так і професори університету: М.О.Максимович, В.Ф.Цих, С.Ф.Зенович, С.М.Орнатський, М.Ф.Берлінський, К.А.Лохвицький, О.І.Ставровський та ін.³

Для зберігання пам'яток, виявлених при археологічних розкопках та будівельних роботах, в 1837 р. при університеті створено Музей старожитностей. Це був один з перших в Україні та перший в Києві археологічний музей. Першим директором музею був К.А.Лохвицький. В цей час в музеї зберегалось понад 100 предметів старовини. Після Лохвицького протягом 16 років (1838—1854) музеєм завідував професор О.І.Ставровський, в 1854—1865 рр. музей очолював Я.Я.Волошинський, в 1865—1873 — А.І.Лінниченко, в 1874—1908 — професор В.Б.Антонович. Музей швидко поповнювався. В 1884 р. в ньому вже налічувалося 6500 експонатів⁴.

Завдання Тимчасового комітету для дослідження старожитностей обмежувались лише археологічними дослідженням в Україні. М.О.Максимович складає нові проекти створення в Києві Товариства історії та старожитностей з більш широкими завданнями (в 1839 р. в Одесі вже було таке товариство). Записку із статутом Товариства він подає на ім'я уряду через Київського генерал-губернатора Д.Г.Бібікова, якому тоді по суті належала вся влада в Південно-Західному краї.

Але Бібіков, в цілому схваливши наміри вчених та краєзнавців, розумів, що в інтересах російської монархічної влади, представником якої він був на Україні, цій громадській організації треба надати політичного спрямування. Він вважав, що видання історичних джерел “треба доручити не вченому товариству, а вченій урядовій установі, яка цілковито підпорядковується представнику вищої влади в краї”⁵.

Урядова мета діяльності утвореної Комісії була складовою частиною широких великодержавних русифікаторських заходів царизму, що проводились через Д.Г.Бібікова та інших представників вищої влади в Україні, Білорусії, Литві⁶. В той же час, особливо після придушення царизмом польського повстання 1830—1831 рр. треба було довести документальними аргументами необґрунтованість претензій Польщі на Правобережну Україну, схильність українського народу до союзу з російським, і вивченням старовинних актів освітити “саме ці моменти в історії — “православіє” й “руськість краю”⁷.

Історичними документами Бібіков намагався довести законність царського самодержавства на право володіння українськими землями і тим самим виправдати національну і колонізаторську політику Росії стосовно України. Але, всупереч бажанню уряду, завдяки широкій публікації документів постала яскрава історія багатовікового та самобутнього розвитку української нації.

Урочисте відкриття Археологічної комісії (її офіційна назва — Тимчасова комісія для розгляду давніх актів при Київському військовому, Подільському та Волинському генерал-губернаторі) відбулось 8 грудня 1843 р. Засновниками Комісії були відомі в Києві особи: почесний попечитель Києво-Подольського дворянського училища, відомий нумізмат та любитель старовини барон С. де-Шодуар, колишній ректор університету професор М.О.Максимович, київський громадянський губернатор І.І.Фундуклей, духовні особи — митрополит Філарет, архієпископ Інокентій Борисов та ін. Найбільш активними членами

Комісії були викладачі університету св.Володимира. Душею Комісії, одним з її засновників, редактором юридичних пам’яток, заступником голови, першим головним редактором Комісії (з 1861 по 1863 рік) був професор юридичного факультету М.Д.Іванішев. М.О.Максимович редагував пам’ятки літератури та народної освіти, В.Ф.Домбровський — історичні пам’ятки. Після смерті В.Ф.Домбровського в 1845 р. редагування пам’яток історії було покладено також на М.Д.Іванішева.

Поставивши завданням зібрати та видати найцінніші матеріали з історії України XIV-XVIII ст., Комісія, особливо в перше десятиріччя свого існування, розгорнула широкі археографічні пошуки, обстежувала не тільки документи монастирських, урядових, поміщицьких архівів, гродських, земських та магістратських судів, а й приватні родинні архіви.

Одним з перших результативних відряджень була експедиція професора В.Ф.Домбровського на Волинь. Обстежуючи архіви Кременця, Почаєва, Луцька, Володимира-Волинського, він звернув увагу на актові книги як найцініше джерело з історії унії, козацтва, давніх князівських родів, різних боків життя та побуту городян та селян.

По всій Правобережній Україні були розгорнуті археографічні експедиції. Виявленням та збиранням документів займались крім численних чиновників, наділених широкими повноваженнями, предводителі дворянства, земські справники, городничі. “Були моменти, коли здавалось, нібито вся адміністрація і магістратура цілого краю лише й займається збиранням історичних матеріалів для Комісії”⁸. Матеріалів було зібрано велику кількість. Але при цьому виявлено, що багато актових книг магдебургій та ратуш загинуло, а ті, що залишились, були в жахливому стані. Адміністрація канцелярії відібрала ці книги і тим врятувала їх для майбутніх історичних досліджень. Серед них були актові книжки містечок Вижва, Олики, Ратна, Мілянович та багатьох інших⁹.

Комісія не обмежувалась збором документів тільки у містах та приватних володіннях Київщини, Поділля і Волині. В 1844 р. було дозволено оглянути архів Чернігівського губернського правління, де знаходилась ділова переписка фельдмаршала П.А.Румянцева-Задунайського з управління Малоросійським краєм. Збирали матеріали у місцевих поміщиків Полтавської губернії.

Археографічна Комісія зав'язала тісні стосунки з архівами та бібліотеками Москви та Петербурга. Співробітнику Комісії М.О.Рігельману, допущеному до архівів Колегії закордонних справ та Сенату, дозволено було вилучити величезну кількість цінних матеріалів з історії України, що залишились ненадрукованими Петербурзькою Археографічною комісією в її "Актах, относящихся к истории Южной и Западной России". Зокрема, були передані листи гетьмана Богдана Хмельницького. З Синоду передали архів колишніх уніатських митрополитів. Професор Московського університету М.П.Погодін подарував Комісії "Літопис" Самуїла Величка¹⁰.

В результаті палеографічної пошукової роботи був зібраний цінний матеріал, що складався з оригіналів протоколів та актів земських, магістратських, гродських, повітових та інших судів, що існували на Правобережній Україні в XIV—XVIII ст. Треба було створити належні умови для правильного зберігання цих "дорогоцінних пам'яток минулого життя края". Професор М.Д.Іванішев у докладній записці до вищих органів влади зазначав, що тільки створення центрального архіву "забезпечить цілісне збереження давніх актових книг, що складають єдиний в своєму роді і тому вельми важливий матеріал для вітчизняної історії", а також дозволить більше зручностей для наукових розробок документів¹¹.

Архів під назвою "Центральний архів давніх актів" створений в 1852 р. Маючи зручне приміщення у будинку університету св.Володимира і належний нагляд, архів постійно поповнювався за рахунок археографічних експедицій. Вже в 1893 р. в ньому

налічувалось 5838 актових книг та близько півмільйона окремих документів¹².

Архів давніх актів став основною видавничою базою Археографічної комісії. В обробці та публікації документів, складанні описів діяльну участь брали як професори університету, так і працівники архіву, що всі були членами Комісії: М.О.Максимович, М.Д.Іванішев, О.І.Левицький, І.П.Новицький, В.Б.Антонович, І.М.Каманін, С.Т.Голубев, С.А.Терновський, В.С.Іконников, М.Ф.Владимирський-Буданов, М.С.Грушевський, В.О.Романовський, М.В.Довнар-Запольський тощо.

Вже в перше десятиріччя свого існування Комісія видала низку важливих документів з історії України XIV—XVIII ст. В 1845, 1846, 1852, 1859 рр. вийшли 4 томи "Памятников". Кожний том складався з трьох розділів. Перші розділи томів були присвячені історії створення православних братств на Україні в містах: Луцьку (1617—1713), Києві (1615—1787), Львові (1586—1637). Пам'ятки Луцького Хрестовоздвиженського братства редагував М.О.Максимович; Київського та Львівського братств — професор духовної академії В.П.Чехович. В другому томі вміщена грамота Київського митрополита Петра Могили про заснування 15 червня 1631 р. Київської братської школи¹³, на базі якої в 1701 р. була створена Київська академія. В додатку до цього тому наведені факсимільні підписи та печатки гетьманів України: Богдана та Юрія Хмельницьких, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Павла Тетері, Ігнатовича, Івана Мазепи, Івана Скоропадського та 6 таблиць палеографічних відбитків.

Другі розділи "Памятников" містили акти про права та обов'язки землевласників та селян у 1490—1596 рр. Підготовку документів до друку зробив М.Д.Іванішев. У другому томі він опублікував також важливу пам'ятку кріпосницьких відносин "Устав о волоках 1557 р."

В третій розділах публікувались матеріали з історії України за 1648—1664 роки. Книги ілюструвались зображеннями

пам'яток старовини, давніх замків тощо. Чудово був оформлений 1-й том "Пам'яток". Обкладинку прикрашала виконана за малюнками академіка Ф.Г.Солнцева вівтарна арка Софійського собору в Києві з грецькими фресками XI ст.

Великий фактичний матеріал з історії козацтва на Україні, визвольної війни українського народу у XVII ст. містили видані Комісією "Летописи" Григорія Грабянки (К., 1853), Самуїла Величка (т. I-IV, К., 1848, 1851, 1855, 1864), Самовидця (К., 1878). Ці літописи, що відбивали погляди козацько-старшинської верхівки, написані українською народною мовою, дають живе уявлення про тогочасні події та їхніх учасників. В текстах звучить гордість авторів за свій народ як рівний серед інших народів.

На багатьох сторінках зображена боротьба народу за свою землю, за визволення від іноземного гніту — польського, турецького, литовського. В літописах, особливо С.Величка, чітко окреслено поняття Батьківщини — України. Це територія по обох берегах Дніпра, від верхів'я Північного Дінця до верхів'я Случі, Горині та Прип'яті із сходу на захід та від Чорного моря до верхів'я Дніпра з півдня на північ¹⁴. Народ частіше називається українським, рідше — малоросами. Назва "Україна" також часто зустрічається в текстах, в той час як в усіх офіційних документах територія України називалась не інакше, як Південно-Західний край, Малоросія.

У редагуванні та підготовці до друку "Летописи С.Величко" в 1846 р. брав участь ад'юнкт історико-філологічного факультету університету М.І.Костомаров, але через арешт весною 1847 р. його робота над томом припинилась¹⁵.

Досвід роботи над актовими книгами та "Літописом" став йому в нагоді пізніше, коли М.І.Костомаров працював над монографією "Богдан Хмельницький и возвращение Южной Руси к России", яка вийшла вже в 1857 р. в Петербурзі. Наступні чотири видання цієї книги вийшли під назвою "Богдан Хмельницький".

Іншою стороною діяльності Тимчасової комісії для розгляду давніх актів стали

археологічні дослідження та пошуки давніх пам'яток на території України. Після закриття в 1845 р. Тимчасового комітету для дослідження старожитностей, до роботи в Комісії були запрошені відомий вчений академік Ф.Г.Солнцев, професори М.Д.Іванішев, О.І.Ставровський та ін. Вони розробили широку програму археологічних досліджень в м.Києві, Волинській, Київській, Подільській губерніях, з 1846 р. — в Полтавській та Чернігівській губерніях.

В червні 1845 р. Ф.Г.Солнцев та О.І.Ставровський відправились в м.Овруч для дослідження руїн стародавнього храму св.Василія, вони розкопували залишки Ірининського монастиря та Десятинної церкви в м.Києві.

В 1845—1847 рр. співробітником Комісії на посаді художника, збирача фольклорного та етнографічного матеріалів був Т.Г.Шевченко. Вже влітку 1845 р. під час поїздки по Київщині та Полтавщині він виконував завдання Комісії — малював пам'ятки архітектури та історичні пам'ятки, збирав народні пісні та легенди. На запрошення М.Д.Іванішева в червні—липні 1846 р. він бав участь в розкопках скіфського кургану Переп'ятиха у Васильківському повіті Київської губернії. Результати досліджень були опубліковані в трьох зошитах "Древностей, изданных Временной комиссией для разбора древних актов" (1846). На 9 таблицях з 11 містилося зображення кургану Переп'ятиха та знайдених в ньому речей. Малюнки виконали вчитель малювання О.Ф.Сенчило-Стефановський та художник Т.Г.Шевченко¹⁶.

У вересні 1846 р. Комісія відрядила Шевченка на Київщину, Волинь, Поділля збирати народні перекази, оповідання, легенди, пісні й записувати історичні відомості про визначні могили та урочища. Малюнки та записи, в тому числі пісень про С.Палія, У.Кармалюка, виконані Шевченком під час роботи в Комісії — цінний внесок у розвиток історії краєзнавства, археології, етнографії й фольклору, архітектури та живопису¹⁷. Він малював пам'ятки Києва, Воздвиженський монастир у Полтаві, Михайлівську та Покровську

церкви в Переяславі, будинок І.П.Котляревського в Полтаві тощо.

За браком коштів археологічні розкопки довелося на деякий час припинити. В 70-х роках розкопки відновились завдяки енергійній діяльності професора В.Б.Антоновича. В 1877 р. за завданням Комісії він досліджував фундаменти стародавнього храму в с.Білогородці Київського повіту. Звіт про це відрядження надрукований В.Б.Антоновичем" в №1 "Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца". В 1886 р. на кошти Комісії проводились величезні розкопки стародавнього храму Мстислава у Володимирі-Волинському. До роботи були запрошені професори О.В.Прахов, В.Б.Антонович, О.І.Левицький. Результати досліджень систематизовані О.І.Левицьким у творі "Историческое описание Владимиро-Волынского Успенского храма" (К., 1892).

В 1909—1910 рр. Комісія знову досліджувала фундаменти стародавньої Десятинної церкви в Києві, де знайдено було багато предметів, що поповнили музеї Києва¹⁸.

Найважливішим виданням Археографічної комісії впродовж 55 років (1859—1914) був 35-томний "Архив Юго-Западной России". Це видання, основним джерелом якого були зібрання Архіву давніх актів, публікувало історичні документи та літературні пам'ятки Правобережної та Західної України XIV—XVIII ст. За планом, виробленим ще у 1858 р. М.Д.Іванішевим, видання складалось з 8 частин, кожна частина — з кількох томів (в залежності від кількості виявлених документів). Кожному тому передувала вступна стаття редактора, в якій аналізувались представлені документи. Як правило, це були самостійні наукові розробки. Багатьма дослідниками відзначалась доцільність такої подачі матеріалів, коли систематизація різноманітних актів за тематичними серіями надавала всьому виданню стрункість та послідовність, що вигідно відрізняло публікації Київської комісії від подібних видань Петербурзької Археографічної комісії¹⁹.

Головними редакторами "Архіву" були досвідчені вчені: М.Д.Іванішев (1861—

1863), В.Б.Антонович (1863—1882), М.Ф.Владимирський-Буданов (1882—1914).

Найбільш плідною була діяльність Комісії під час роботи в ній В.Б.Антоновича. Перші 8 років (1863—1870) він працював в Комісії постійно. За свідченням сучасників, "це були роки, коли він один уособлював в собі її продуктивні сили і коли його капітальні труди виходили в світ один за одним"²⁰. Але й пізніше, коли він зайняв університетську кафедру (1870), В.Б.Антонович продовжував активно працювати в Комісії. Майже до кінця життя він проводив археологічні розкопки, етнографічні розвідки, писав статті, рецензії. Працюючи над збиранням та редагуванням архівних документів, Антонович в 1863 р. видав перший том "Архива Юго-Западной России" (ч. 3), в якому вміщені акти про козацтво від 1500 до 1648 рр. В 1864 р. вийшов 4-й том "Літопису С.Величка" за редакцією В.Б.Антоновича.

У другому томі "Актив про козацтво" (1868) вміщена праця Антоновича "Останні часи козацтва на правому боці Дніпра". Побудована на аналізі актових матеріалів за 1679—1716 рр., вона стала його магістерською дисертацією²¹. В третьому томі "Архіву" (ч. 3) під назвою "Акти про гайдамаків" (1700—1768) В.Б.Антонович у вступній статті проаналізував гайдамацький рух — Коліївщину. В 1869 р. вийшов 1-й том (ч. 5), де вміщені акти стосовно історії міст та містечок України за 1432—1798 рр., також за редакцією В.Б.Антоновича. Загалом Антонович відредагував 9 томів "Архіву", супроводжуючи їх редакційними вступними статтями та анотаціями. Це складало понад 400 друкованих аркушів. Крім того, він працював також над "Сборником материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей" (вийшов у 1874 р.), "Сборником летописей, относящихся к истории Южной и Западной России" (1888) та ін.

Майбутні капітальні праці В.Б.Антоновича (а їх було понад 300) про історію козацтва, гайдамацьких рухів, Литовського князівства, з археології та етнографії,

спирались на великий джерелознавчий матеріал Архіву давніх актів і не втратили своєї актуальності до нашого часу.

Тимчасова комісія видала також "План м. Києва 1695 р." за редакцією П.Г. Лебединцева (1893), 2 випуски "Матеріалов по истории русской картографии (Карты всей России и южных ее областей до пол. XVII в." (вип. 1—1899, вип. 2 — у 1910). Останнє видання вийшло за редакцією завідувача Архіву давніх актів, приват-доцента університету В.О. Кордта. В цих випусках опубліковані копії давніх карт міст України, які В.О. Кордт вилучив в Дрезденській, Лейпцигській та інших закордонних бібліотеках.

Колосальну роботу виконав І.П. Новіцький, підготувавши покажчики до видань Комісії: т. I — Імена особові (К., 1878. — 862 с.); т. II. — Імена географічні (К., 1883. — 980 с.). Підзаголовок цього тому "Матеріали для історичної географії Південної та Західної Росії". Матеріали Покажчика мають величезну цінність і в наш час для вивчення історії міст і сіл України. В ньому даються імена та назви населених пунктів, що зустрічаються в текстах всіх видань Археологічної комісії, їх різні найменування та звучання, підпорядкованість за територіальною ознакою.

Для прикладу можна назвати: "Калниболото (в текстах також Колни-Болоты, Колниболотское, Калне-Влота; на картах — Кальниболото), село Бобринецкого уезда Херсонской губ., при р. Выси на границе Звенигородского уезда, к СВ от Новоархангельска"²². Або "Преварка, также Переварка, Преорка, Приварка, Приорка (первоначальное правильное имя, местечко, имение киевских доминикан), деревня к СЗ от Киева, считающаяся ныне предместьем города"²³.

Комісія займалась також і сучасними пам'ятками. Так, в 1870 р. на неї було покладено обов'язки збору пожертвувань на спорудження пам'ятника гетьману Богдану Хмельницькому в Києві. Вона також і далі займалась організаційними заходами до відкриття пам'ятника 11 липня 1888 р.²⁴

Тимчасова Комісія для розгляду давніх актів існувала до 1921 р., коли вона

увійшла до складу Археологічної комісії Академії наук України. Матеріали, зібрані й опубліковані нею, а також документи Архіву давніх актів, що входять складовою частиною до Центрального державного історичного архіву України, завжди привертали увагу дослідників історії України періоду XIV—XVIII ст. Так, в 1924—1928 рр., за свідченням завідувача архіву В.О. Романовського, професори Й. Гермайзе, П. Клименко, О. Оглоблін, М. Ткаченко, С. Шамрай та ін. описали чималу кількість справ і архівів Малоросійської Колегії, Генеральної військової канцелярії, Генерального Суду та інших установ старої Гетьманщини²⁵.

Значення збірки підвищується й тим, що майже всі її документи — оригінали. На 631 документ збірки є 27 копій (серед них половина — тогочасні копії), немає жодної копії за XIV—XVI ст. У колекції є унікальна збірка власноручних підписів визначних діячів України, Росії та багатьох інших країн: гетьманів Б. Хмельницького, І. Самойловича, Д. Многогрішного, Д. Апостола, К. Розумовського, полковника С. Палія, ректора Київської академії Г. Кониського, київського митрополита П. Могили, фельдмаршала О. Суворова, оригінали підписів російських царів та цариць, польських королів і литовських великих князів, французьких королів та римських пап²⁶.

Не втратили своєї актуальності документи і в наш час.

Лариса Шевченко
(м. Київ)

¹ Історія Київського університету. - К., 1959. - С. 182.

² Романович-Славатинський А.В. Жизнь и деятельность Н.Д.Иванишева, ректора университета св.Владимира и вице-председателя Киевской археологической комиссии. - СПб., 1876. - С. 209-210.

³ Марков П.Г. М.О.Максимович - видатний історик XIX ст. - К., 1973. - С. 147.

⁴ Історія Київського університету. - К., 1959. - С. 191.

⁵ Левицкий О.И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов (1843-1893): Историческая записка о ее деятельности. - К., 1893. - С. 11.

⁶ Марченко М.І. Українська історіографія: 3 давніх часів до середини XIX ст. - К., 1959. - С. 173.

⁷ Романовський В. Нариси з архівознавства. - Харків, 1927. - С. 102.

⁸ Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. - Вып. I. - К., 1911. - С. 4.

⁹ Романовський В. Вказ. праця. - С. 103.

¹⁰ Левицкий О.И. Вказ. праця. - С. 41-44.

¹¹ Центральний архів стародавніх актів у Києві: Збірник статтів за редакцією В.О.Романовського. - К., 1929. - С. 16.

¹² Левицкий О.И. Вказ. праця. - С. 41.

¹³ Памятники, изданные Временною Комиссией для разбора древних актов. - Т. 2. - К., 1846. - Відділ I. - С. 94.

¹⁴ Марченко М.І. Вказ. праця. - С. 78.

¹⁵ Пінчук Ю.А. Микола Іванович Костомаров: 1817-1885. - К., 1992. - С. 65-66.

¹⁶ Левицкий О.И. Вказ. праця. - С. 126.

¹⁷ Бутич І.Л. Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. - В кн.: Шевченківський словник у 2-х томах. - Т. 2. - К., 1977. - С. 267.

¹⁸ Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. - Вып. 2. - К., 1916. - С. 5.

¹⁹ Софинов П.Г. Из истории русской дореволюционной археографии. — М., 1957. - С. 114-115.

²⁰ Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. - Вып. 1. — К., 1911. - Розділ 3. - С. 15.

²¹ Історія Київського університету. - К., 1959. - С. 185.

²² Указатель к изданиям Временной Комиссии для разбора древних актов (с 1845 по 1877 год): Имена географические. - К., 1882. - С. 288.

²³ Там само. - С. 654.

²⁴ Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. - Вып. I. - К., 1911. - Розділ 3. - С. 16.

²⁵ Центральний архів стародавніх актів у Києві: Збірник статтів за ред. В.О.Романовського. - К., 1929. - С. 31.

²⁶ Каталог колекції документів Київської археографічної комісії: 1369-1899. - К., 1971.

ТОВАРИСТВО ДОСЛІДНИКІВ ВОЛИНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ XX СТОЛІТТЯ

2000-й рік щедрий на ювілеї в історії Волинського краєзнавства: виповнюється 100 років від дня заснування в Житомирі Товариства дослідників Волині та 10 років з часу відродження його спадкоємця — Житомирського науково-краєзнавчого Товариства дослідників Волині. Ювілейні дати це завжди привід критично осмислити пройдений шлях, поділитися роздумами про здобутки, накреслити плани на майбутнє.

У другій половині XIX — початку XX ст. у багатьох регіонах України зароджувалися краєзнавчі товариства й осередки, які силами місцевих дослідників проводили вивчення природи, господарства,

історії, етнографії, культури. 1900 року в губернському Житомирі утворилося одне із перших регіональних краєзнавчих товариств на Правобережній Україні — Товариство дослідників Волині. Звичайно, виникло воно не на порожньому місці.

Краєзнавчий рух на Волині мав давні і цікаві традиції. У 30—50-х роках XIX ст. основи краєзнавчих студій на Волині заклали видатні діячі української культури і науки М.Максимович, М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко.

У 60-80-х роках XIX ст. потужний краєзнавчий осередок діяв при Волинському губернському статистичному комітеті, навколо якого згуртувалися такі знані дос-